

ročila, bistvo itd. Ti deli se potem zavestno vključujejo v koncepcijo celotnega berila. Pojem lektire ali berila je nastajal hkrati z razvojem in pomenom šole ter njene funkcije, zato v svetu jasno ločijo med pojmom — berilo za otroke in književnost za otroke. Mislim, da v berilo sodijo tudi dela z zgodovinsko vsebino, znanstveno-fantastična dela ter vrsta del z drugih področij, dela torej, ki mejijo na književnost, ki pa v svojem bistvu niso več umetnost, niso književnost.

Matej Rode

Gimnazija Celje

SPOL SAMOSTALNIKOV V RUŠČINI IN SLOVENŠČINI

Na splošno velja pravilo, da se spol v ruščini in slovenščini ujema. Tako pravi Jakopin v svoji slovnici: »Občutek za razlikovanje spolov, ki ga ima Slovenec v svojem jeziku, nas tudi v ruščini varno vodi skoraj pri vseh samostalnikih.«¹ Kljub temu sem pri dijakih opazil težave, ko so morali samostalnikom kot na primer *nadpis'* ali *zver'* dodati pridevnik. Tudi s *kino* ali *menju* ni bilo lahko. Postal sem pozoren na podobne napake in spoznal, da so posledica pojava, ki mu pravijo interferenca. To je nezavedno prenašanje zakonitosti enega jezika v sistem drugega. V našem primeru je bilo to pripisovanje besedi *nadpis'*, ki je v ruščini ženskega spola, lastnosti moškega spola, ker je podobna beseda v slovenščini moškega spola.

Zaman sem iskal kaj več o tem pojavu v naši skromni rusistični literaturi. Šele Jakopinova slovnica je dala nekaj splošnih opozoril. Le-ta so mi bila vodilo pri nadaljnjem delu. Da bi ugotovil, kolikšna je možnost zamenjave spola v ruščini in slovenščini, sem pregledal nekaj slovarjev.² Izpisal sem si tiste besede, pri katerih se spol v ruščini ne ujema z besedami istega korena v slovenščini, torej take, pri katerih je verjetnost, da bo prišlo do interference, precej velika. Ob tem sem prišel do nekaterih ugotovitev, o katerih bo govor v pričujočem sestavku.

Vse besede, pri katerih se spol v obeh jezikih razlikuje, lahko razdelimo v štiri skupine:

1. slovanske	3. lastna imena
2. tujke	4. kratice

1. Pri besedah slovanskega izvora jih je le nekaj, pri katerih se spol v obeh jezikih ne ujema. Zanje pravi Jakopin, da so »v našem jeziku nasprotnega spola«.³

¹ Franc Jakopin: Slovnica ruskega knjižnega jezika, DZS, Ljubljana 1968, str. 111.

² S. I. Ožegov: Slovar' ruskogo jazyka, izdanije pjatoe, Moskva 1963.; I. V. Lehin: Slovar' inostrannyh slov, izdanije šestoe, Moskva 1964.; Orfografičeskij slovar' ruskogo jazyka, izdanije vos'moe, Moskva 1968.; Slovenski pravopis, Ljubljana 1962; Franc Verbinc: Slovar tujk, druga izdaja, Ljubljana 1970.

³ Slovnica ... str. 112.

Moškega spola so *zver', gus', mul, par, tis* ter *žezl*, ki je v slovenščini srednjega spola.

Ženskega spola so *von', grozd', zapis', letopis', mozol', mol', nasyp', opis', pristan', pečat', perepis', podpis', rys', rukopis', tysjača, cel'.*

Srednjega spola so *veko, vojsko, oblako, jarmo.*

Razlike so nastale kot posledica zelo pestrih vzrokov. V večini primerov gre za posebnosti: od slovenskih (veka: *veko*, gos: *gus'*) do južnoslovanskih (pečat: *pečat'*, vojska: *vojsko*), od vzhodoslovanskih (molj: *mol'*, ris: *rys'*) do ruskih (para: *par*, oblak: *oblako*) ter nekdanjih omahovanj v ruščini (grozd: *grozd'*, mozol: *mozol'*). Svojo skupino tvorijo sestavljenke iz podstave *-pis'*.

2. Tujke deli ruščina v dve veliki skupini:

1. take, ki jih po obliki lahko vključi v ruski oblikoslovni sistem in

2. take, ki jih ne more.

2. 1. V tej skupini so vse tujke na soglasnik in nenaglašeni -a. V njej je vrsta besed, pri katerih se spol v ruščini in slovenščini ne ujema. Mnoge so prihajale v oba jezika po različnih poteh in se pri tem ravnale po različnih pravilih. O tem pravi Jakopin: »Pri prehajanju tujih samostalnikov v rusko besedišče je le deloma odločal spol, ki ga je imel samostalni v svojem prvotnem jeziku; velikokrat je odločal zgolj konec samostalnika na trd soglasnik, na mehek soglasnik, na -a. V nekaterih primerih je spol odvisen tudi od tega, ali so besedo sprejeli po sluhu ali po pisavi, ali pa tudi po kakšnem posredovalnem jeziku. Slovenščina in ruščina sta mednarodne tujke često sprejemali po različnih poteh, zato se te besede v enem in drugem jeziku v spolu lahko tudi razlikujejo med seboj.«⁴

Pri prehajanju tujk v oba jezika je moči zaslediti nekatere zakonitosti. Nanje je za južnoslovanske jezike opozoril Boris Markov.⁵ Kjer se te zakonitosti v ruščini in slovenščini ne ujemajo, je prišlo tudi do razlik v spolu. Najznačilnejše so naslednje:

1. francoske besede na nemi -e

5. latinske besede na -us in -is

2. grške besede na -sis

6. latinske besede na -ium

3. latinske besede na -itas

7. grške besede na -ma

4. grške besede na -os

8. francoske besede na -l

2. 1. 1. Največja skupina tujk, pri katerih se spol ne ujema, so francoske besede na nemi -e. Ruščina jih je sprejela po posluhu, zato se končujejo na soglasnik in so moškega spola (*adres, bank, limon, parad*). Slovenščina jih je dobila preko nemščine, kjer so ženskega spola. Zato jim je dala končnico -a. Izjem je le malo: *bronza, prem'era, reforma, uniforma, franšiza, ekspertiza, eskadril'ja*, ki so v obeh jezikih ženskega spola; na drugi strani pa so *amalgama, kotleta, mitral'eza, mozaika in filigran'* v ruščini ženskega, v slovenščini pa moškega spola.

2. 1. 2. Drugo veliko skupino tvorijo prvotno grške besede na -sis. V slovenščini so dobile končnico -a in so ženskega spola, v ruščini pa se končujejo na so-

⁴ Slovnica ... str. 113.

⁵ O gramatičeskome rode »evropeizmov« v južnoslavjanskih jazykah. Sovetskoe slavjanovedenie, Moskva 1967, 4, 68—79.

glasnik in so moškega spola (*skepsis, tezis, analiz*). Izjeme so *antiteza, askeza, baza, gipoteza, katahreza, metageneza, metateza, parafraza, perifraza, teza, emfaza, faza, fraza*.

2. 1. 3. Latinske besede na -itas so v oba jezika prišle preko nemščine, kjer se je ta končnica spremenila v -itāt. Pri tem je slovenščina sprejela tudi spol ter jih uvrstila med ajevske samostalnike. Ruščina pa je sprejela le slušno podobo in so samostalniki zato moškega spola. Taki so *avtoritet, bonitet, varietet, generalitet, imunitet, paritet, pietet, promiskuitet, universitet, fakul'tet*.

2. 1. 4. O različnih poteh, po katerih so posamezne tujke prišle v oba jezika, priča tudi skupina samostalnikov, ki so v ruščino prišli naravnost iz grščine, kjer so se končevali na -os. Končnico so sicer odvrgli, so pa ohranili spol (*anekdot, gimn, kataklizm, katet, period, klimat, elastik*). V slovenščino so prišle te besede iz nemščine, kjer so ženskega spola; zato so uvrščene med samostalnike s končnico -a.

2. 1. 5. Nekaj podobnega se je zgodilo tudi z latinskimi besedami na -us in -is (*nul', platan, recidiv, titul, inicial, nominal*).

2. 1. 6. Zanimiva je usoda latinskih besed na -ium. V slovenščini je -um odpadel in se besede končujejo na -j ter so moškega spola. V ruščini je refleks za to končnico -ija. Zato so besede ženskega spola *avditorija, beneficija, konservatorija, konsistorija, laboratorija, magnezija, misterija, monopolija, municipija, oratorija, privilegija, stadija, studija, teritorija*. Srečamo pa tudi obe drugi obliki: na -ium (*akvarium, kondominium, konsilium*) in -ij (*atrij, vivarij, glossarij, minnij, moratorij, natrij, sanatorij*), kar verjetno kaže na različne posrednike in različne čase prehoda.

2. 1. 7. Nekateri samostalniki ki so se v grščini končevali na -ma in bili srednjega spola, so v slovenščini izgubili končni -a ter postali moškega spola. V ruščini so te besede ohranile prvotno obliko in tako postale ženskega spola. Take so *aksioma, adenoma, diadema, glaukoma, mioma, morfema, problema, arkoma, sistema, fonema, ekzema, emblema, hromosoma*.

V tej skupini je tudi vrsta zloženek in sestavljenek s podstavo -gramma (*programma, elektrokardiogramma*). Izjema so le *parallelogramm* in sestavljenke iz *gramm* (*kilogramm, dekagramm*).

2. 1. 8. Med besede, pri katerih se spol v slovenščini in ruščini ne ujema, je treba šteti tudi besede, ki se končujejo na mehki -l'. To so v glavnem francoske besede in so v ruščini postale ženskega spola verjetno po analogiji z ruskimi besedami s sufiksom -l' (*padal', obitel'*). Take so *akvarel', bešamel', detal', duel', karusel', nonparel', panel', pastel', pastoral', patrol', parol', pedal', šrapnel', emal'*. Zanimivo je, da so te besede v francoščini po večini moškega spola, prav tako kot v slovenščini.

2. 1. 9. Preostane še večja skupina besed, pri katerih je težko razložiti, zakaj se spol v ruščini in slovenščini ne ujema.

Moškega spola so v ruščini *artišok, barkas, garpun, gobj, kafeterij, korall, kofe, sezon, kupol, milliard, paralič, pistolet, sfinks, front, citron, špinat*.

Ženskega spola so *bacilla, bona, violončel', keglja, kometa, kontrabanda, planeta, tafta, torpeda, pantera, salamandra*.

2. 2. Drugo skupino tvorijo tujke, ki se ne končujejo na soglasnik ali nena-glašeni -a. Ker jih ni bilo mogoče vključiti v morfološki sistem ruskega jezika, je zanje značilno, da se ne sklanjajo. Spol teh besed je, kjer je to mogoče, torej pri živih bitjih, podrejen naravnemu spolu. Tako so imena, ki pomenijo moško osebo, ne glede na končnico moškega spola (*buržua, ataše, dendi, maestro*), tiste pa, ki pomenijo ženske, ženskega spola (*ledi, frau, miss*).

Imena živali, ki sodijo v to skupino, so praviloma moškega spola (*boa, šimpanze, dingo, kolibri, kakadu*). Mnoge od njih uporabljamo tudi v ženskem spolu, odvisno ali gre za samca ali samico (*Šimpanze bežal. Šimpanze kormila det-jonyša*).

Vse ostale besede v tej skupini, tiste torej, ki ne označujejo živih bitij, so v ruščini srednjega spola ne glede na končnice (*defile, dos'e, kupe, žele, kabare; derbi, žaljuzi, kroki, penni; vaterpolo, kakao, kino, libreto, gestapo; iglu, inter-v'ju, ragu, menju*).

Prav ta skupina dela Slovencem precej težav, ker so v slovenščini take besede moškega spola.

2. 3. Opozoriti je treba, da spol pri nekaterih tujkah še vedno omahuje bodisi med moškim in ženskim (*arabesk in arabeska, žiraf in žirafa, idiom in idioma, parafraz in parafraza, sanatorij in sanatorija*) ali med srednjim in ženskim (*viski in beri-beri*).

2. 4. Pri nekaterih besedah obstajajo dublete v spolu. Te so navadno vezane na razlike v pomenih. Tako pomeni *bazis* osnovo, *baza* pa vojaško oporišče, *me-tamorfoz* uporabljajo v biologiji, *metamorfoza* pa le v prenesenem pomenu. *Deviz* je 'reklo', *deviza* pa termin v bančništvu, *želatín* uporabljajo v kuhinji, *želatina* pa je tehnični izraz. Za vse te pomene ima slovenščina le po eno obliko. In nasprotno, ruščina ima za 'kateder' in 'katedro' le eno samo besedo *kafedra*. Nekaterne besede, posebno tiste iz druge skupine tujk, spreminjajo spol odvisno od pomena, ne da bi spreminjale obliko. Tako pomeni *boa*, če je srednjega spola, 'šal', če pa moškega, 'kačo'. Podobno tudi *soprano*: če pomeni 'pevko', je žen-skega spola, če pa 'glas', je srednjega spola. Vendar je takih samostalnikov malo.

3. 1. Pri osebnih lastnih imenih je v obeh jezikih slovnični spol določen po na-ravnem spolu. Nekoliko drugače je pri zemljepisnih in stvarnih lastnih imenih. V obeh jezikih so vsa taka imena na -a ženskega spola, niso pa vsa imena na soglasnik moškega spola. Imena, ki se končujejo na mehki soglasnik, so v ru-ščini ženskega spola (*Ob', Kuban', Kazan', Sibir'*). V slovenščini so ta imena mo-škega spola, ali pa imajo žensko obrazilo, kot na primer Sibirija.

3. 2. Tuja zemljepisna imena, ki se končujejo na -e, -i, -o, -u in naglašeni -a, so v slovenščini moškega spola, v ruščini pa je spol odvisen od spola občnega imena pojma, ki ga lastno ime poimenuje. Tako so imena mest, otokov in zvez-nih držav v ZDA moškega spola (*Karači, Kapri, Ogajo*), imena rek ženskega spola (*Zambezi, Ussuri*) imena jezer in držav pa srednjega spola (*Eri, Mali*).

Isto pravilo velja tudi za stvarna lastna imena. Imena časopisov so ženskega spola (*Jumanite, Ženminžibao*), revij pa moškega (*Veltbjune, Renašita*).

Iz tega splošnega pravila so izvzeta imena mest na -o, ki so srednjega spola. Verjetno pod vplivom domačih imen. (Ivanovo, Grodno). Tako so srednjega spola *Brno, Duracco, Kolombo, Palermo, Sant-Jago, Sarajevo, Toronto*. Srednjega spola so tudi imena nekaterih drugih mest, verjetno pod vplivom splošnega pravila o tujkah (*Deli, Katmandu, Koventri, Soči, Tripoli, Skopje*).

Kako močan je vpliv osnovnega pojma na spol lastnega imena, kažejo tudi primeri, ko z isto besedo poimenujemo reko in zvezno državo v ZDA. Če mislimo reko, je *Kolorado* ženskega spola, če državo, pa moškega.

4. Kratice, ki so obveljale v obeh jezikih, so redke. To so ali mednarodne kratice (TASS, TANJUG) ali take, ki so v slovenščino prišle iz ruščine (MHAT, VKPb). Ker zanje v obeh jezikih velja pravilo, da ravnamo z njimi kot s tujkami, je treba opozoriti le na kratice, ki se končajo na -o. Te so v ruščini srednjega spola, v slovenščini pa moškega (NATO, SENTO, SEATO).

Iz povedanega sledi, da v ruščini in slovenščini ni veliko besed, pri katerih bi se spol razlikoval. V učbenikih za ruski jezik v naših srednjih šolah⁶ je takih besed komaj nekaj čez 40. To so *adres, aukcion, banan, bank, variant, vojsko, gus', zver', klimat, kolleta, krem, kupe, laboratorija, lazur', limon, kakao, kapusta, kino, konvert, limonad, margarín, menju, mozaika, metro, nadpis', nol', pal'to, parad, pianino, programma, rezerv, salat, seans, sort, stadija, telegramma, tuberkuljoz, universitet, fakul'tet, šokolad, špinat, ètap, ètaž*.

Na te besede je treba pri pouku še posebej opozoriti in jim posvetiti potrebno pozornost.

Literatura:

1. N. S. Valgina: *Sovremennyy russkij jazyk*. Moskva 1966.
2. A. N. Gvozdev: *Sovremennyy russkij literarnyy jazyk*. Moskva 1961.
3. I. P. Mučnik: Kategorija roda i ee razvitie v sovremennom russkom literaturnom jazyke. Razvitie sovremenogo russkogo jazyka. Moskva 1963, 39—82.
4. R. S. Giljarevskij: Inostrannye imena i nazvaniya v russkom tekste. Moskva 1969.
5. V. M. Deribas: K voprosu složnosokraščennyh slov (abreviatur). Iz opyta prepodavanija russkogo jazyka neruskim. Moskva 1968, 53—66.
6. Jože Toporišič: Slovenski knjižni jezik 1—3. Maribor 1965—1967.
7. Slovenski jezikovni priročnik za tehnike. Ljubljana 1969.

Berta Golob

Preddvor

DA NE BI OSTALI PREDOLGO ZAČETNIKI

Vsak učitelj slovenskega jezika se potem, ko je prebrodil začetne težave, spominja svojih iskanj. V stvari tiči nekaj ironije: polna glava znanja, v razredu pa tako neboljlen začetek.

⁶ Antica Menac: Davajte govorit' i čitat' po-russki, I—IV, Školska knjiga, Zagreb 1966-69.